

**Demoqrafik Proqnozlar, 2014-2050:
*Azərbaycanda Doğulanların Cins Nisbətinin
Müxtəlif Ssenariləri***

Bakı 2015

MÜƏLLİFLƏR:

Prof. Dr. İsmet Koç
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Ali Eryurt

Demoqrafik Proqnozlar, 2014-2050: Azərbaycanada Doğulanların Cins Nisbətinin Müxtəlif Ssenariləri

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Əhali Fondu (UNFPA): hər bir hamiləliyin arzu edilən olduğu, hər bir doğuşun təhlükəsiz keçdiyi və hər bir gəncin potensialının reallaşa biləcəyi dünyaya doğru.

Doğulacaq uşağın cinsinə görə seçimlə bağlı 1829 sayılı AŞPA Qətnaməsi (2011) Azərbaycan da daxil olmaqla bir sıra ölkələri hədəfə alaraq, bu ölkələrdə doğulan uşaqların cinsə görə nisbətinin pozulmasının “narahat doğuran səviyyəyə çatmasını” qeyd etmişdir. Azərbaycanda doğulan uşaqların cins nisbətini pozulmasına zəmin yaradan mexanizmlərin keyfiyyət və kəmiyyət əsaslı tədqiqatı BMT-nin Əhali Fondu ilə Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq problemləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən 2012-ci ildə keçirilib. Sözügedən tədqiqatda doğulan uşaqların cins nisbətini pozulmasına dair müvafiq dövlət müdaxiləsinin edilməsi üçün bir sıra tövsiyələr də təqdim edilib.

Bu hesabat doğulanların cins nisbətində baş verən dəyişikliklərin müxtəlif ssenarilərinin Azərbaycanın gələcək nəsillərinin strukturuna təsirinə dair proqnozları təqdim edir.

Bu hesabatda əks olunan fikir və mülahizələr müəlliflərə aiddir və BMT-nin Əhali Fondunun Azərbaycan Nümayəndəliyinin rəsmi mövqeyini əks etdirməyə bilər.

Mündəricat	Səhifə
Mündəricat	2
Cədvəllər və Qrafiklər	2
1. Ümumi məlumat	3
2. Əhali proqnozlarının məqsədləri	4
3. Metodologiya	4
4. Proqnoz üçün məlumatlar	5
5. Doğulanların cins nisbətini müxtəlif ssenariləri	9
6. Araşdırmanın nəticələri	11
6.1. Əhalinin sayı	11
6.2. Yaş-cins bölgüsü	16
6.3. Doğulanların sayı	16
6.4. Nikah sıxlığı	19
7. Yekun və tövsiyələr	21
8. İstifadə olunmuş ədəbiyyat	24
Cədvəllər	
Cədvəl 1. Azərbaycan əhalisinin yaş və cins üzrə bölgüsü, 2014	6
Cədvəl 2. Azərbaycanda ümumi nəsilvermə (fertillik) əmsalı və doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu, 2014-2050	7
Cədvəl 3. Azərbaycanda fertillik əmsallarının yaş cədvəli, 2014-2050	8
Cədvəl 4. Azərbaycanda doğulanların cins nisbətini müxtəlif ssenariləri, 2014-2050	10
Əlavə cədvəl 1. Doğulanların cins nisbətini müxtəlif ssenariləri üzrə ümumi əhalinin, qadın və kişi əhalisinin sayına dair proqnozlar, 2014-2050	24
Əlavə cədvəl 2. Doğulanların cins nisbətini müxtəlif ssenariləri üzrə demografik göstəricilərin xülasəsi, 2014-2050	25
Qrafiklər	
Şəkil 1. Koçorta komponenti üzrə proqnoz metodu üçün verilənlər	4
Şəkil 2. Azərbaycanda doğulanların cins nisbətini müxtəlif ssenariləri, 2014-2050	9
Şəkil 3. Doğulanların cins nisbətini müxtəlif ssenariləri üzrə Azərbaycan əhalisinin cins strukturuna görə proqnozlar, 2015, 2025 və 2050	12
Şəkil 4. Doğulanların cins nisbətini müxtəlif ssenariləri üzrə əhalinin yaş-cins bölgüsü, 2015 və 2050	13
Şəkil 5. Doğulanların cins nisbətini müxtəlif ssenariləri üzrə Azərbaycan əhalisinin yaş-cins piramidaları, 2015 və 2050	14
Şəkil 6. Doğulanların cins nisbətini müxtəlif ssenariləri üzrə Azərbaycan əhalisinin yaş qruplarına görə cins tərkibi, 2015, 2025 və 2050	15
Şəkil 7. Doğulanların cins nisbətini müxtəlif ssenariləri üzrə doğulanların sayının proqnozlaşdırılması, 2014-2050	17
Şəkil 8. Doğulanların cins nisbətini müxtəlif ssenariləri üzrə doğulanların cins strukturuna görə sayının proqnozlaşdırılması, 2014-2050	18
Şəkil 9. Doğulanların cins nisbətini müxtəlif ssenariləri üzrə oğlan uşaqlarının artımı, 2014-2050	19
Şəkil 10. Doğulanların cins nisbətini müxtəlif ssenariləri üzrə əsas nikah yaşında olanların cins nisbəti, 2050	20
Şəkil 11. Doğulanların cins nisbətini müxtəlif ssenariləri üzrə əsas nikah yaşında olan hər 100 oğlana düşən qızların sayı, 2050	20

1. Ümumi məlumat

Doğulan hər 100 qız uşağına düşən oğlan uşaqlarının sayı doğulanların cins nisbətini təşkil edir və bu rəqəm hər hansı bir ölkədə oğlan və ya qız uşağına verilən üstünlüyün vacib göstəricisi ola bilər. Doğulan hər 100 qız uşağına düşən oğlan uşaqlarının sayının 106-dan artıq olması oğul övladına üstünlüyün verilməsinə dəlalət edən göstəricidir. Bunun əksinə olaraq əmsalın 103-dən aşağı olması qız uşaqlarına üstünlük verildiyini göstərə bilər. 1980-ci illərdən başlayaraq demoqraflar Çin, Cənubi Koreya və Hindistan daxil olmaqla bir sıra Asiya ölkələrində doğulanların cins nisbətini ciddi şəkildə pozduğunu müəyyən edəblər (Das Gupta, 1987; Yi et al, 1993; Park and Cho, 1995; Guilmoto, 2007; Zhu, Lu and Hesketh, 2009; Guilmoto, Hoang and Van, 2009; Guilmoto, 2009; Sedgh, Singh and Henshaw, 2011; Guilmoto, 2012). Bu problem dölün cinsini müəyyən edən texnologiyaların tətbiqi və geniş istifadəsi nəticəsində ortaya çıxdı.

Azərbaycanda doğulanların cins nisbəti 1980-ci illərədək gözlənilən bioloji norma daxilində idi. Reproduktiv sağlamlıq üzrə texnologiyaların inkişafı və istifadəsi nəticəsində 1990-cı ildə bu nisbət 107, 2000-ci ildə 110, 2010-cu ilin əvvəllərində isə 116 təşkil edib. Hal-hazırda Azərbaycan doğulanların cins nisbətini pozulması göstəricisinə görə Çindən sonra ikinci mövqedə qərarlaşıb. Qeyd etmək lazımdır ki, Çində sözügedən göstəricilərin azalması müşahidə olunduğuna görə yaxın gələcəkdə Azərbaycan dünyaya gələn uşaqların cins nisbətini pozduğu ölkələr siyahısında birinci ola bilər. Buna baxmayaraq bu məsələ ilə bağlı elmi araşdırmalar məhdud saydadır (Hortaccu et al, 2001; Mesle, Vallin and Badurasvili, 2007; Guilmoto, 2009; Duthé et al, 2012; Guilmoto, 2013; Yüksel, Eryurt, Koç and Çavlin, 2014). Mövcud tədqiqatlar siyahıya alınma, əhəlinin qeydiyyat-uçot sistemi və demoqrafik araşdırmaların təqdim etdiyi məlumatlara əsaslanaraq problemi işıqlandırsa da, onu törədən əsas səbəbləri araşdırmır. Bu baxımdan, Hacettepe Universitetinin Demoqrafik Tədqiqatlar İnstitutunun dəstəyi ilə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi və BMT-nin Əhali Fondu (UNFPA) Azərbaycan ofisinin apardığı "Azərbaycanda doğulan uşaqların cins nisbətini pozulmasına zəmin yaradan mexanizmlər: keyfiyyət və kəmiyyət əsaslı tədqiqat" (2014) birgə araşdırma xüsusilə qeyd olunmalıdır, çünki burada problem tədqiq edilərkən, kəmiyyət məlumatlarına əlavə olaraq ölkənin müxtəlif regionlarında aparılan müfəssəl müsahibələr və fokus qrup müzakirələri vasitəsilə keyfiyyət məlumatları da toplanaraq təhlil edilib. Bu araşdırma sözügedən mövzu üzrə indiyə kimi keçirilmiş tədqiqata iki vacib töhfə verib. Belə ki, doğulanların cins nisbətini pozulmasına səbəb olan sosial-demoqrafik amillər ilk dəfə ətraflı müsahibələr və fokus qrup müzakirələri nəticəsində əldə olunan məlumat əsasında təhlil edilib. Bundan başqa, sözügedən keyfiyyət və kəmiyyət məlumatlarının sintezi vasitəsilə problemə səbəb olan əsas sosial-demoqrafik səbəblər araşdırılıb. Araşdırmanın nəticələri göstərir ki, Azərbaycanda doğulanlar arasında oğlan uşaqlarının sayca çox olması ölkədə mövcud patriarxal sosial strukturun nəticəsidir. Nəticələr həmçinin göstərir ki, hazırki tendensiya dəyişmədiyi halda ölkədə gələcəkdə demoqrafik vəziyyət demoqrafik maskulinizasiya kimi tanınan mərhələyə çatacaqdır. Bu mərhələdən sonra isə gender balansını bərqərar etmək mümkün olsa belə, çox çətin olacaq.

2. Əhali proqnozlarının məqsədləri

Son zamanlar müşahidə edilən Azərbaycan əhalisinin maskulinizasiyası narahatlıq doğurur. Problemlə üzleşmiş digər ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, belə bir natarazlıq ölkələrin gender bərabərliyi siyasətinə ciddi təhlükə yaradır. Bundan başqa, yuxarıda göstərilən araşdırmanın nəticələrinə əsasən hal-hazırda müşahidə olunan cinslərin say nisbətinin əvvəlki bioloji normaya qayıtmasına dair hər hansı bir irəliləyiş müşahidə edilmir. Bu baxımdan doğulanların cins nisbətində baş verən dəyişikliklərin müxtəlif ssenarilərinin Azərbaycanın gələcək nəsillərinin strukturuna təsirini əsaslı şəkildə dərk etmək üçün əlavə dəlillərə ehtiyac var. Bura həmçinin aidiyyəti tövsiyələrin hazırlanmasını dəstəkləmək məqsədilə müvafiq demoqrafik proqnozların işlənilib hazırlanması da daxildir.

3. Metodologiya

Hazırkı araşdırma məqsədilə əhali proqnozları 2014-2050-ci illər üzrə koqorta komponenti üzrə proqnoz metodu vasitəsilə hesablanıb. Koqorta komponenti üzrə proqnoz metodu fertillik, ölüm və miqrasiyanın cari əmsalları vasitəsilə yaş-cins strukturu əsasında gələcək nəsillərin proqnozlaşdırılmasına yönəlib. Koqorta komponenti üzrə proqnozların işlənməsi üçün Azərbaycanda cins nisbətini səviyyəsinə dair fərqli ehtimallar nəzərə alınaraq Azərbaycan əhalisinin fertillik, ölüm, miqrasiya səviyyəsi və dinamikası əsas götürülərək, SPECTRUM - demoqrafik kompyuter programından istifadə ediləndir. Proqnozlar üçün başlanğıc nöqtəsi olaraq 2014-cü il seçilərək, 2050-ci ilə qədər müvafiq hesablamalar keçirilib.

Qrafik 1. Koqorta komponenti üzrə proqnoz metodu üçün verilənlər

1 sayılı qrafikdən görüldüyü kimi koqorta komponenti üzrə proqnoz üsulu üçün başlanğıc ilində əhalinin sayı, fertillik, ölüm və beynəlxalq miqrasiyaya dair məlumatlar tələb olunur. Başlanğıc ili üçün fertillik, ölüm, miqrasiya və doğulanların cins proporsiyasına dair məlumatlar əhalinin siyahıyaalınma, sorğular və Azərbaycan əhalisinin qeydiyyat-uçot

sistemindən əldə edilmişdir. Başlanğıc ili üçün verilən zəruri məlumatlar BMT-nin Əhali Fondunun Azərbaycan Nümayəndəliyi və Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən təmin edilmişdir. Bu göstəricilər gələcək səviyyə və dinamikasının təyin edilməsi üçün məlumatlar ekspert rəyi əsasında, əvvəlki və cari proqnozlar, milli mənbələr və Dünya Əhalisinin Artım Perspektivləri kimi beynəlxalq mənbələrdən götürülmüşdür.

Doğulanlar arasında cins nisbətinin fərqli göstəricilərinin əhalinin sayı, yaş və cins strukturuna təsirinin araşdırılması məqsədilə doğulanlar arasında cins nisbətinin bütün ssenariləri üçün *fertillik, ölüm və beynəlxalq miqrasiyanın sabit* cədvəlləri istifadə olunmuşdur.

4. Proqnoz üçün məlumatlar

Proqnoz prosesi üçün ilk növbədə yaş və cinsə görə əhalinin sayına dair məlumatlardan istifadə olunub. 2014-cü ilin əvvəli üçün əhalinin sayı Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin qeydiyyat-uçot sistemindən çıxarılıb (Cədvəl 1). Sözügedən dövr üçün ölkə əhalisinin ümumi sayı 9,477,119 nəfər təşkil edib və bu sayın 50.3%-i qadınlardan ibarət olub (4,763,571). 2014-cü ildə əhalinin yaş bölgüsü üzrə, xüsusilə də, ilk 5 yaş qoqortalarında doğulanların cins nisbəti balansın pozulduğunu nümayiş etdirir. Belə ki, 0-4, 5-9, 10-14 və 15-19 yaş qruplarında cinsi nisbət 106-dan artıqdır ki, bu da aydın şəkildə oğlan uşaqlarına üstünlük verildiyinə dəlalət edir.

Proqnoz üçün istifadə edilən ikinci qrup verilənlər qadının həyatı boyunca dünyaya gətirdiyi uşaqların orta hesabla sayını səciyyələndirən ümumi fertillik əmsalından ibarətdir. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən 2013-cü ildə ümumi fertillik əmsalı 2.22 olub. Bütün proqnoz dövrü üçün ümumi fertillik əmsalının SPECTRUM-a daxil edilməsi zəruri olduğu üçün, BMT-nin Dünya Əhalisinin Artım Perspektivlərindən əldə olunmuş məlumata əsasən istifadə edərək, Azərbaycanda 2050-ci il üzrə hər qadına təxminən 2.12 doğum düşdüyü ehtimal edilmişdir (BMT, 2014). Ümumi fertillik əmsalının bu iki göstəricisi proqnozların başlanğıc (2013-cü il) və son ili (2050-ci il) üzrə olan göstəricilər kimi götürülmüş, qalan illər üçün isə xətti dəyişiklərin başvermə ehtimalı əsasında interpolasiya üsulundan istifadə edilmişdir. Hesablama prosesinin sonunda isə müstəsna olaraq 2014-2050-ci illərə aid rəqəmlər götürülüb.

Dövlət Statistika Komitəsinin 2013-cü il üzrə olan statistikasına əsasən proqnoz dövrü üçün doğulanda cinslərin gözlənilən ömür uzunluğu üzrə rəqəmləri əldə etmək məqsədilə yuxarıda ümumi fertillik əmsalının hesablanması üçün istifadə edilmiş prosedura tətbiq ediləndir. BMT-nin Dünya Əhalisinin Artım Perspektivlərindəki ehtimallara əsasən həm qadınlar, həm də kişilərin doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu proqnoz dövrü boyunca xətti qaydada artacaqdır- kişilər üçün bu rəqəm 71.6-dan 74.6-ya, qadınlar üçün isə 76.8-dən 79.8-ə qədər yüksələcəkdir (BMT, 2014). Bütün proqnoz illəri üzrə ümumi fertillik əmsalı və doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu 2-ci cədvəldə verilibdir.

Cədvəl 1. Azərbaycan əhalisinin yaş və cins üzrə bölgüsü, 2014

Yaş	Kişi	Qadın	Ümumi	Cins nisbəti
0-4	447,709	385,116	832,825	1.16
5-9	341,065	297,240	638,305	1.15
10-14	344,694	302,817	647,511	1.14
15-19	398,758	364,090	762,848	1.10
20-24	465,830	454,520	920,350	1.02
25-29	456,527	467,045	923,572	0.98
30-34	392,436	399,038	791,474	0.98
35-39	323,713	332,213	655,926	0.97
40-44	303,186	326,178	629,364	0.93
45-49	314,522	346,174	660,696	0.91
50-54	318,773	345,661	664,434	0.92
55-59	234,038	258,183	492,221	0.91
60-64	141,064	162,886	303,950	0.87
65-69	72,310	91,099	163,409	0.79
70-74	58,118	79,330	137,448	0.73
75-79	59,489	86,719	146,208	0.69
80+	41,316	65,262	106,578	0.63
Total	4,713,548	4,763,571	9,477,119	0.99

Mənbə: DSK, 2014

Fertilliyin yaş cədvəlinin tərtib olunması üçün də ÜFƏ və doğulanda gözlənilən ömür uzunluğunun hesablanması üzrə istifadə edilmiş prosedur tətbiq edilmişdir. DSK tərəfindən verilən rəqəm 2013-cü il, yəni başlanğıc dövrü üçün, BMT-nin Dünya Əhalisin Artım Perspektivlərindən əldə edilmiş rəqəm yekun dövr üçün istifadə edilib, qalan dövrlər üçün isə interpolyasiya metoduna istinad edilmişdir (BMT, 2014). 3-cü cədvəldə verilən fertillik siyahısında əks olunmuş rəqəmlər göstərir ki, fertilliyin pik nöqtəsi üzrə 20-24 yaş qrupundan əsasən 25-29 yaş qrupuna və sonra da 30-34 yaş qrupuna ləng keçid müşahidə olunur ki, bu da fertilliyin keçid dövründə olan Azərbaycan kimi ölkələrə xas bir göstəricidir. Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycanda qadınlar növbəti onilliklərdə uşaq doğuşu üçün əsas yaşı daha da gecikdirərək, bunu əvvəl 20-24 yaşdan 25-29-a, sonra isə 30-34 yaş qrupuna keçirəcəklər.

Cədvəl 2. Azərbaycanca ümumi nəsilvermə (fertilik) əmsalı və doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu, 2014-2050

İl	Ümumi Fertilik Əmsalı	Doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu	
		Kişi	Qadın
2014	2.22	71.6	76.8
2015	2.22	71.7	76.9
2016	2.21	71.8	77.0
2017	2.21	71.9	77.0
2018	2.21	71.9	77.1
2019	2.21	72.0	77.2
2020	2.20	72.1	77.3
2021	2.20	72.2	77.4
2022	2.20	72.3	77.5
2023	2.20	72.4	77.5
2024	2.19	72.4	77.6
2025	2.19	72.5	77.7
2026	2.19	72.6	77.8
2027	2.18	72.7	77.9
2028	2.18	72.8	78.0
2029	2.18	72.9	78.0
2030	2.18	73.0	78.1
2031	2.17	73.0	78.2
2032	2.17	73.1	78.3
2033	2.17	73.2	78.4
2034	2.17	73.3	78.5
2035	2.16	73.4	78.5
2036	2.16	73.5	78.6
2037	2.16	73.5	78.7
2038	2.16	73.6	78.8
2039	2.15	73.7	78.9
2040	2.15	73.8	79.0
2041	2.15	73.9	79.0
2042	2.14	74.0	79.1
2043	2.14	74.0	79.2
2044	2.14	74.1	79.3
2045	2.14	74.2	79.4
2046	2.13	74.3	79.5
2047	2.13	74.4	79.5
2048	2.13	74.5	79.6
2049	2.13	74.6	79.7
2050	2.12	74.6	79.8

Cədvəl 3. Azərbaycanada fertillik əmsallarının yaş cədvəli, 2014-2050

İl	Yaş qrupları							Cəmi
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	
2014	11.06	41.58	29.94	12.09	4.22	0.98	0.13	100.00
2015	10.87	41.39	30.09	12.25	4.29	0.99	0.13	100.00
2016	10.68	41.20	30.23	12.42	4.36	0.99	0.12	100.00
2017	10.48	41.01	30.38	12.58	4.43	1.00	0.12	100.00
2018	10.29	40.82	30.52	12.75	4.50	1.00	0.12	100.00
2019	10.10	40.63	30.67	12.91	4.57	1.01	0.11	100.00
2020	9.91	40.44	30.81	13.07	4.64	1.02	0.11	100.00
2021	9.71	40.25	30.96	13.24	4.71	1.02	0.11	100.00
2022	9.52	40.06	31.10	13.40	4.78	1.03	0.10	100.00
2023	9.33	39.87	31.25	13.56	4.85	1.03	0.10	100.00
2024	9.14	39.69	31.39	13.73	4.92	1.04	0.09	100.00
2025	8.95	39.50	31.54	13.89	4.99	1.05	0.09	100.00
2026	8.75	39.31	31.68	14.06	5.06	1.05	0.09	100.00
2027	8.56	39.12	31.83	14.22	5.13	1.06	0.08	100.00
2028	8.37	38.93	31.97	14.38	5.20	1.06	0.08	100.00
2029	8.18	38.74	32.12	14.55	5.27	1.07	0.08	100.00
2030	7.99	38.55	32.26	14.71	5.34	1.08	0.07	100.00
2031	7.79	38.36	32.41	14.87	5.41	1.08	0.07	100.00
2032	7.60	38.17	32.55	15.04	5.48	1.09	0.07	100.00
2033	7.41	37.98	32.70	15.20	5.56	1.09	0.06	100.00
2034	7.22	37.79	32.84	15.37	5.63	1.10	0.06	100.00
2035	7.02	37.60	32.99	15.53	5.70	1.10	0.06	100.00
2036	6.83	37.41	33.13	15.69	5.77	1.11	0.05	100.00
2037	6.64	37.22	33.28	15.86	5.84	1.12	0.05	100.00
2038	6.45	37.03	33.42	16.02	5.91	1.12	0.05	100.00
2039	6.26	36.84	33.57	16.18	5.98	1.13	0.04	100.00
2040	6.06	36.65	33.71	16.35	6.05	1.13	0.04	100.00
2041	5.87	36.46	33.86	16.51	6.12	1.14	0.04	100.00
2042	5.68	36.28	34.00	16.68	6.19	1.15	0.03	100.00
2043	5.49	36.09	34.15	16.84	6.26	1.15	0.03	100.00
2044	5.30	35.90	34.29	17.00	6.33	1.16	0.02	100.00
2045	5.10	35.71	34.44	17.17	6.40	1.16	0.02	100.00
2046	4.91	35.52	34.58	17.33	6.47	1.17	0.02	100.00
2047	4.72	35.33	34.73	17.49	6.54	1.18	0.01	100.00
2048	4.53	35.14	34.87	17.66	6.61	1.18	0.01	100.00
2049	4.33	34.95	35.02	17.82	6.68	1.19	0.01	100.00
2050	4.14	34.76	35.16	17.99	6.75	1.19	0.00	100.00

5. Doğulanların cins nisbətinin müxtəlif ssenariləri

2-ci qrafik və 4-cü cədvəldə göstərilədiyi kimi cari proqnozlarda doğulanlar arasında cins nisbətini beş müxtəlif ssenarisi təhlil ediləbirdir. Bu ssenarilər aşağıdakılardan ibarətdir:

1. 116-nı təşkil edən **sabit DCN ssenarisi**.

Bu ssenaridə DCN-nin mövcud səviyyəsinin 2050-ci ilədək dəyişməyəcəyi ehtimal olunur. Buna görə DCN bütün proqnoz dövrü boyunca, yeni 2014-2050-ci illərdə dəyişməz olaraq 116 qalacaqdır.

2. 116-dan 110-a qədər **cüzi şəkildə azalan DCN ssenarisi**.

Bu ssenariyə görə DCN Azərbaycanda bütün proqnoz dövrü boyunca cüzi şəkildə azalaraq, 116-dan 110-a düşəcəkdir.

3. 116-dan 105-ə qədər **sürətlə azalan DCN ssenarisi**.

Bu ssenaridə belə ehtimal olunur ki, Azərbaycanda DCN proqnoz dövründə sürətlə azalaraq 116-dan bioloji norma (105) səviyyəsinə qayıdacaqdır.

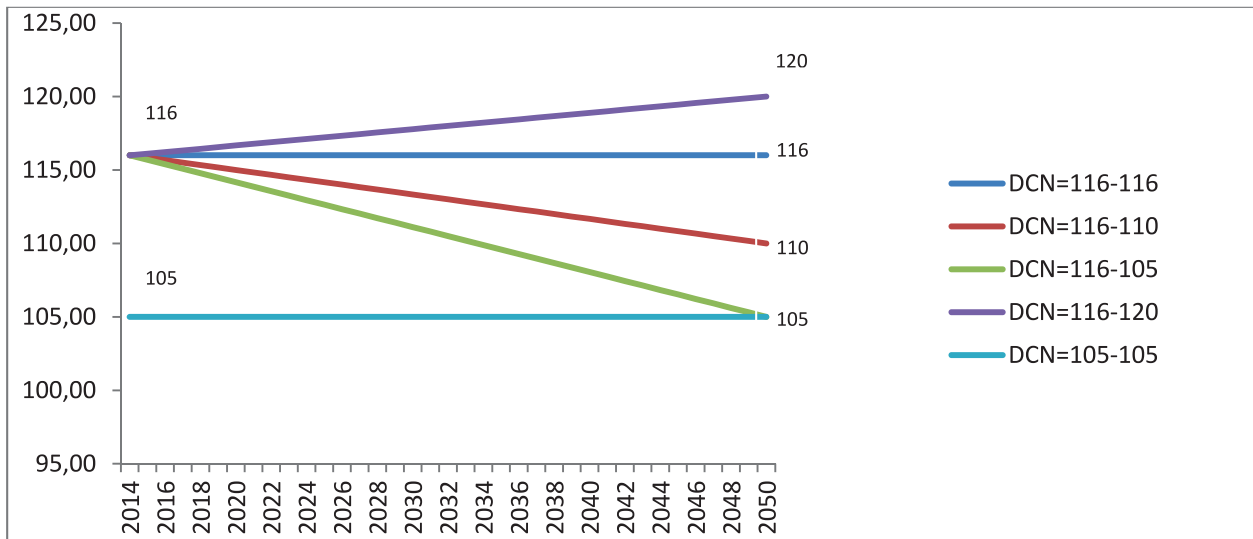
4. 116-dan 120-yə qədər **cüzi şəkildə artan DCN ssenarisi**.

Bu ssenaridə DCN-nin 116-dan 120-ə qədər cüzi şəkildə artdığı halda nə baş verəcəyi araşdırılır.

5. **DCN-nin proqnoz dövrü ərzində, yeni 2014-2050-ci illərdə bioloji normada (105) qaldığını ehtimal edən ssenari**.

Bu, layihədə ən çox fərziyyə edilən ssenaridi. Cari ssenariyə əsasən bir suala cavab aranacaq: Azərbaycanda DCN 2014-2050-ci illərdə bioloji normada qalardısa, nə baş verə bilərdi.

Qrafik 2. Azərbaycanda doğulanların cins nisbətini müxtəlif ssenariləri, 2014-2050

Cədvəl 4. Azərbaycanda doğulanların cins nisbətinin müxtəlif ssenariləri, 2014-2050

İllər	Ssenarilər				
	1 (DCN=116-116)	2 (DCN=116-110)	3 (DCN=116-105)	4 (DCN=116-120)	5 (DCN=105-105)
2014	116.00	116.00	116.00	116.00	105.00
2015	116.00	115.83	115.69	116.11	105.00
2016	116.00	115.67	115.39	116.22	105.00
2017	116.00	115.50	115.08	116.33	105.00
2018	116.00	115.33	114.78	116.44	105.00
2019	116.00	115.17	114.47	116.56	105.00
2020	116.00	115.00	114.17	116.67	105.00
2021	116.00	114.83	113.86	116.78	105.00
2022	116.00	114.67	113.56	116.89	105.00
2023	116.00	114.50	113.25	117.00	105.00
2024	116.00	114.33	112.94	117.11	105.00
2025	116.00	114.17	112.64	117.22	105.00
2026	116.00	114.00	112.33	117.33	105.00
2027	116.00	113.83	112.03	117.44	105.00
2028	116.00	113.67	111.72	117.56	105.00
2029	116.00	113.50	111.42	117.67	105.00
2030	116.00	113.33	111.11	117.78	105.00
2031	116.00	113.17	110.81	117.89	105.00
2032	116.00	113.00	110.50	118.00	105.00
2033	116.00	112.83	110.19	118.11	105.00
2034	116.00	112.67	109.89	118.22	105.00
2035	116.00	112.50	109.58	118.33	105.00
2036	116.00	112.33	109.28	118.44	105.00
2037	116.00	112.17	108.97	118.56	105.00
2038	116.00	112.00	108.67	118.67	105.00
2039	116.00	111.83	108.36	118.78	105.00
2040	116.00	111.67	108.06	118.89	105.00
2041	116.00	111.50	107.75	119.00	105.00
2042	116.00	111.33	107.44	119.11	105.00
2043	116.00	111.17	107.14	119.22	105.00
2044	116.00	111.00	106.83	119.33	105.00
2045	116.00	110.83	106.53	119.44	105.00
2046	116.00	110.67	106.22	119.56	105.00
2047	116.00	110.50	105.92	119.67	105.00
2048	116.00	110.33	105.61	119.78	105.00
2049	116.00	110.17	105.31	119.89	105.00
2050	116.00	110.00	105.00	120.00	105.00

6. Araşdırmanın nəticələri

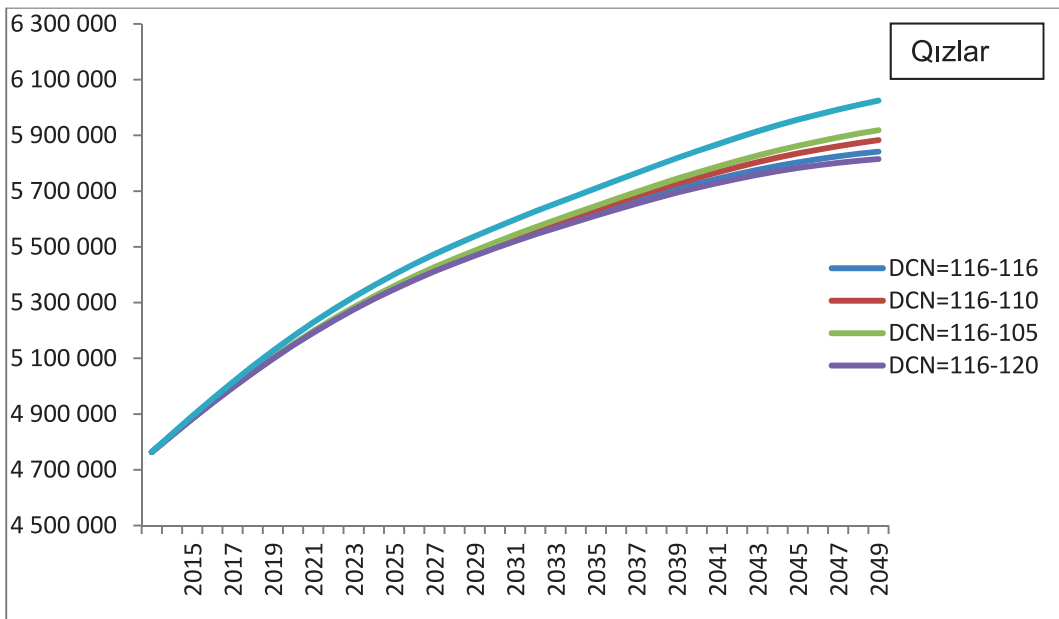
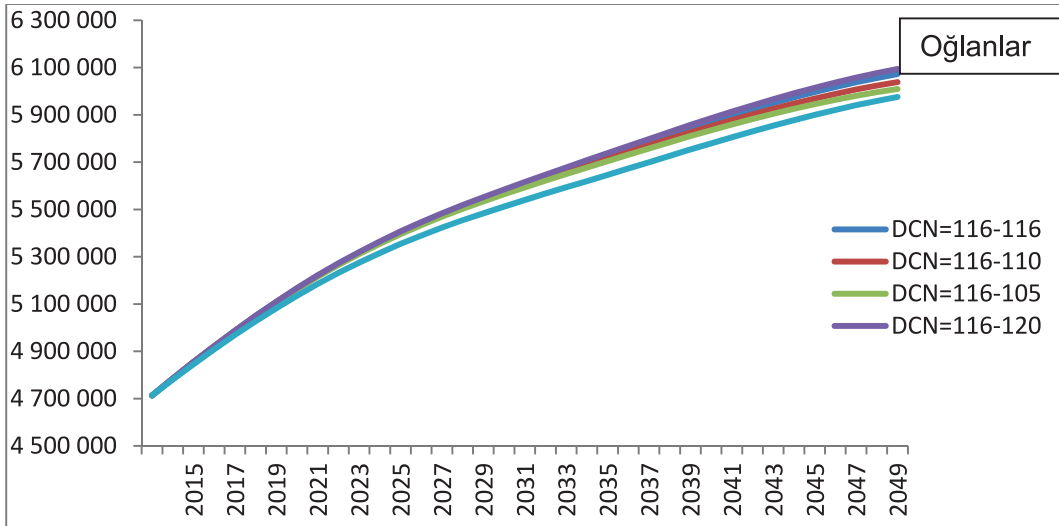
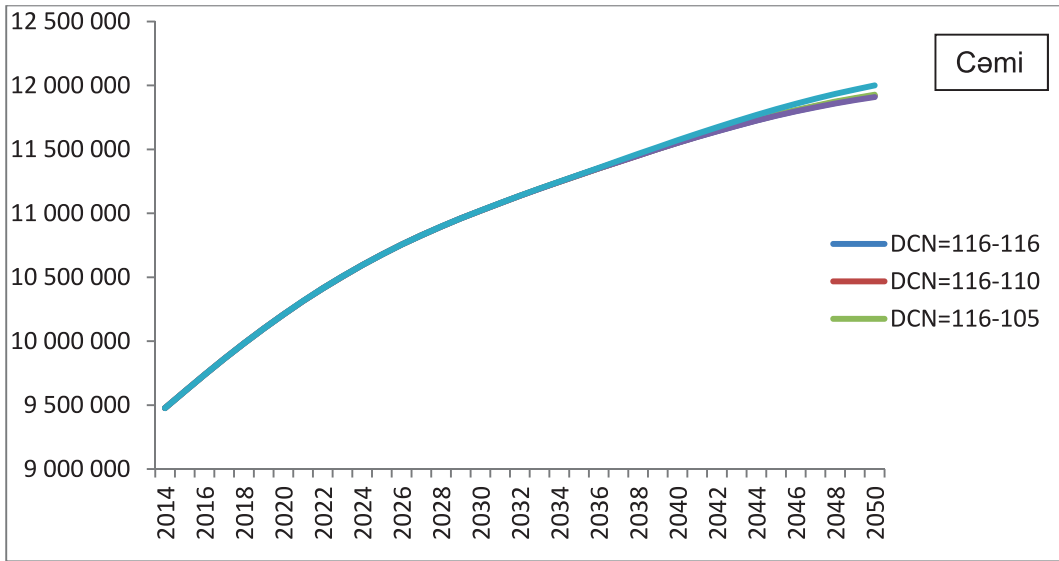
Araşdırmanın nəticələri aşağıda dörd müxtəlif bölmədə tədqim edilib. Birinci bölmədə əhalinin ümumi sayının cinslərə görə proqnozu verilib. Bunun ardınca araşdırma diqqəti proqnoz edilən əhalinin yaş və cins bölgüsünə yönəldir. Bu bölmədə eləcə də əhalinin yaş göstəriciləri üzrə müvafiq cins nisbətləri təhlil edilir. Doğulanlar arasında cins nisbətinin fərqli ssenarilərinin doğuşların sayına və nikah üçün partnyor çatışmazlığına təsiri isə son iki bölmədə müzakirə olunur.

6.1. Əhalinin sayı

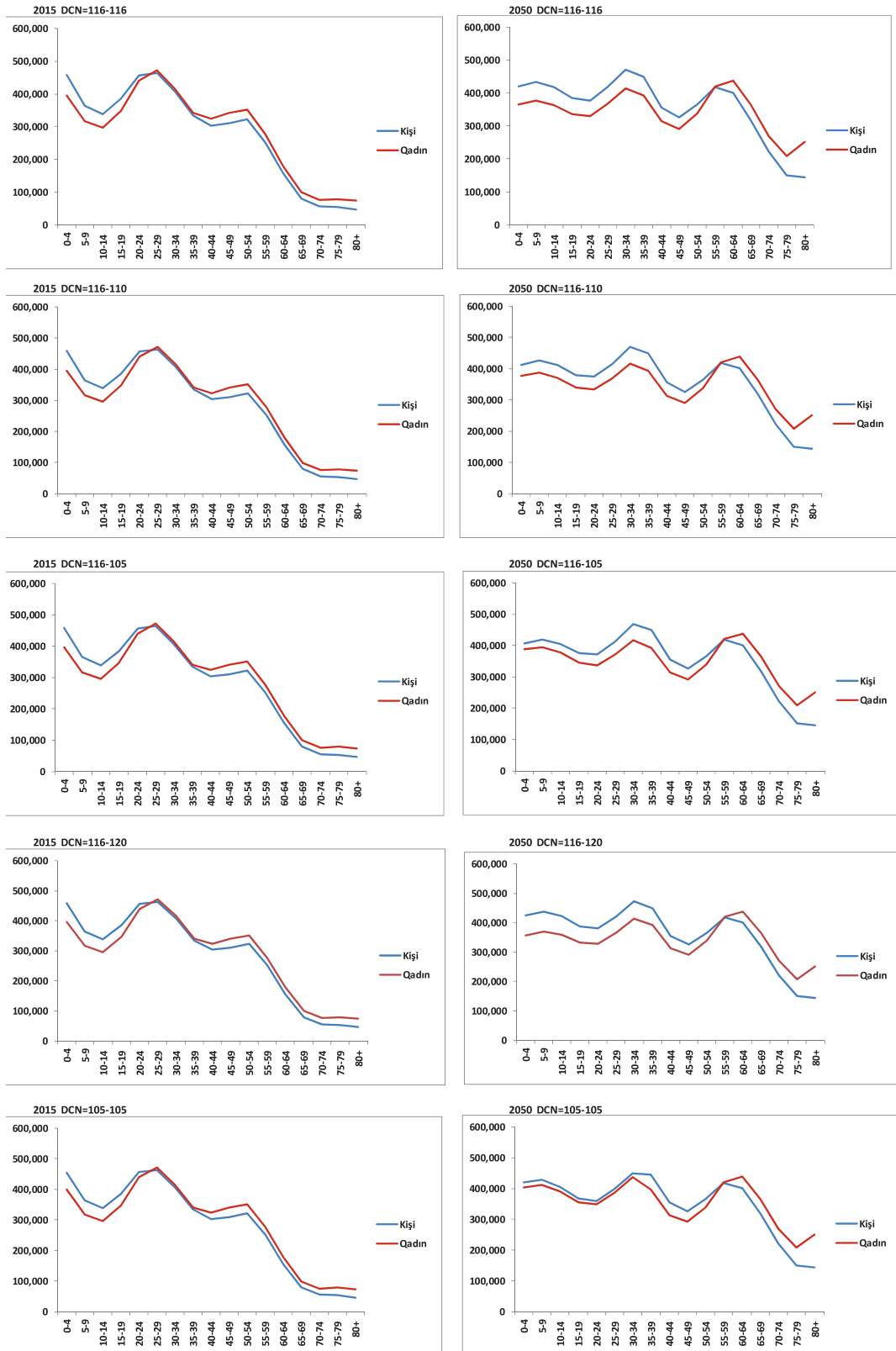
Əhalinin proqnozlaşdırılan ümumi sayına gəldikdə, ssenarilərdə cüzi fərqlər müşahidə olunur (Qrafik 3 və Əlavə Cədvəl 1). Proqnozların nəticələrinə əsasən 2050-ci il üçün Azərbaycan əhalisinin ümumi sayının 11,908,866 və 12,000,145 arasında dəyişəcəyi ehtimal edilir. Əhalinin maksimum sayı proqnozların 5-ci ssenarisində (DCN=105-105); minimum sayı isə 4-cü ssenaridə müşahidə edilir (DCN=116-120). Bu minimum və maksimum arasında olan fərq əsasən reproduktiv yaş qruplarında olan qadınların sayından irəli gəlir. Doğulanlar arasında cins nisbəti artdıqca, reproduktiv yaş qrupunda olan qadınların sayında azalma baş verir. Bu da öz növbəsində 15-49 yaş qrupunda olan qadınların doğduğu uşaqların sayının artması və ya azalmasına təsir edir. Doğulanlar arasında cins nisbəti daha aşağı olarsa, doğulanların və beləliklə də ümumi əhalinin sayında daha çox artımın müşahidə ediləcəyi gözlənilir. Proqnozlaşdırılan ilk 15 il (2029-cu ilədək) ərzində əhalinin gözlənilən sayının stabilləşməsinin əsas səbəbi bu dövrdə doğulan qız uşaqlarının hələ reproduktiv yaşa çatmaması ilə izah edilə bilər. Bunun əksinə olaraq 2030-cu ildən sonra əhalinin proqnozlaşdırılan sayında olan artım əvvəlki illərdə doğulan qız uşaqlarının artıq reproduktiv yaşa çatmasının nəticəsində baş verir.

2050-ci ildə kişi əhalisinin proqnozlaşdırılan sayı 5,975,622 və 6,093,912 arasında dəyişir (Qrafik 3 və Əlavə Cədvəl 1). Kişi əhalisinin sayının ən yüksək həddi proqnoz dövrü ərzində doğulanlar arasında cins nisbətinin 116-dan 120-yə qalxdığını ehtimal edilən 4-cü ssenaridə müşahidə olunur. Ən aşağı hədd isə doğulanlar arasında cins nisbətinin proqnoz dövründə bioloji norma çərçivəsində qaldığını ehtimal edən 5-ci variantda baş verir. Araşdırmanın kişi əhalisinə dair nəticələrinin əksinə olaraq əhali arasında qadınların sayının ən yüksək və ən aşağı həddləri müvafiq olaraq 5-ci (6,024,523) və 4-cü (5,814,954) ssenarilərdə müşahidə olunur (Qrafik 3 və Əlavə Cədvəl 1). Hər iki cinslə bağlı əldə olunmuş nəticələr reproduktiv yaşa çatan qadın koqortalarının sayı ilə sıx şəkildə əlaqəlidir.

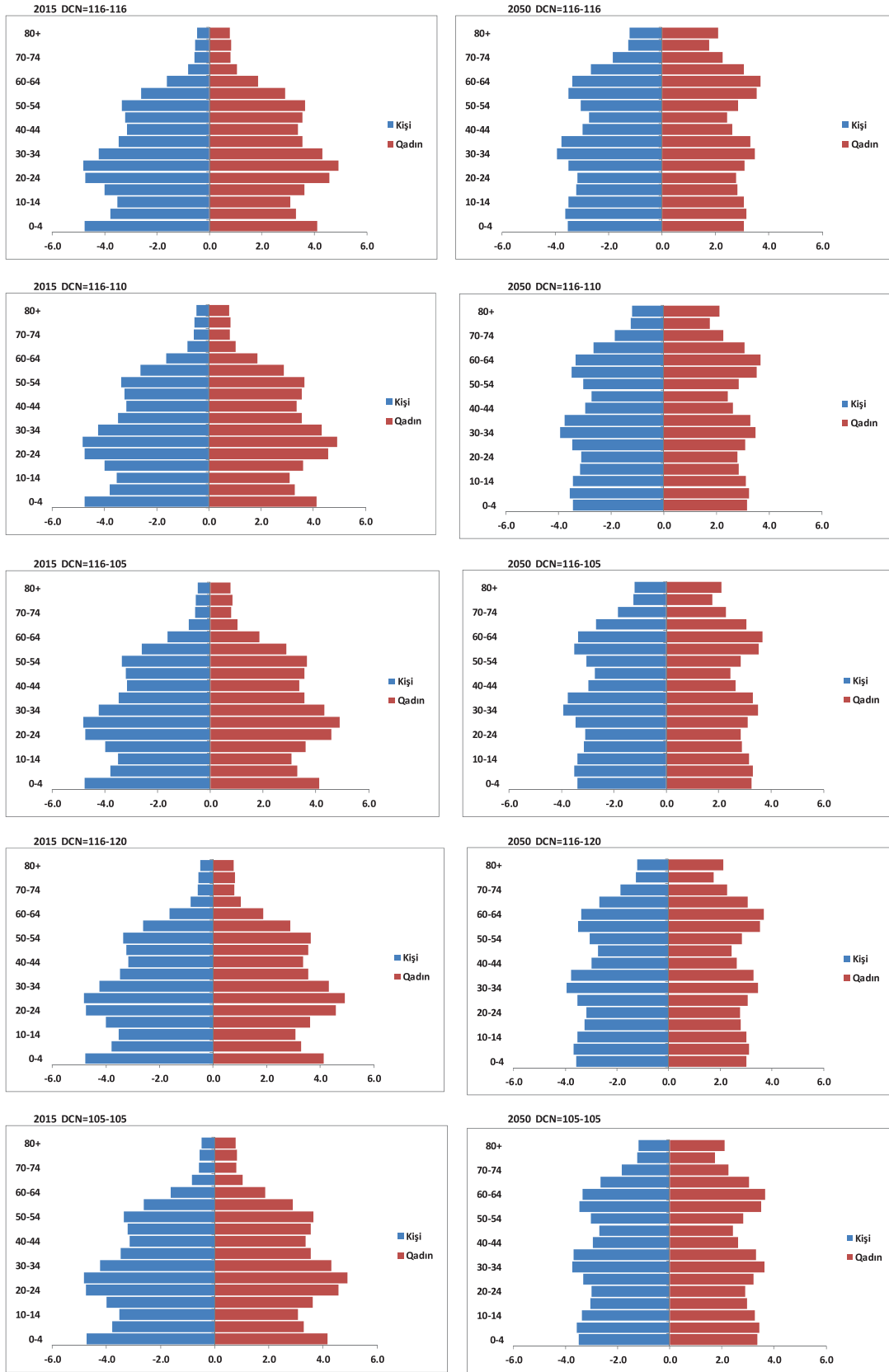
Qrafik 3. Doğulanların cins nisbətinin müxtəlif ssenariləri üzrə Azərbaycan əhalisinin cins strukturuna görə proqnozlar, 2014-2050

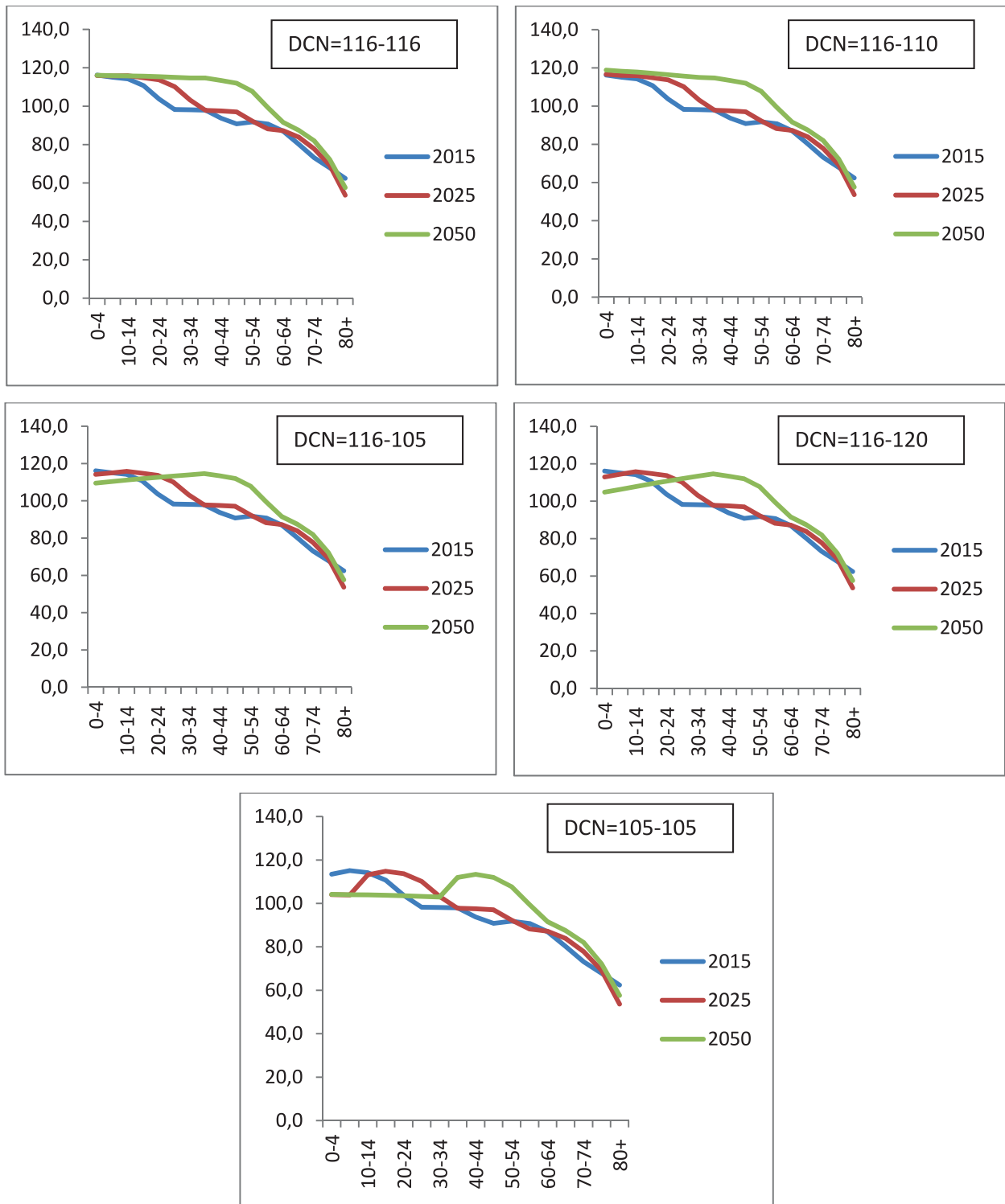
Qrafik 4. Doğulanların cins nisbətinin müxtəlif ssenariləri üzrə əhalinin yaş-cins bölgüsü, 2014-2050

Qrafik 5. Doğulanların cins nisbetinin müxtəlif ssenariləri üzrə Azərbaycan əhalisinin yaş-cins piramidaları, 2014-2050

Qrafik 6. Doğulanların cins nisbətinin müxtəlif ssenariləri üzrə Azərbaycan əhalisinin yaş qruplarına görə cins tərkibi, 2015, 2025 and 2050

6.2. Yaş-cins bölgüsü

Əhalinin yaş-cins bölgüsünün təhlili keçmiş, cari və gələcək demografik vəziyyətə dair məlumatı təmin edir. 4-cü və 5-ci qrafiklərin birinci paneli (2015-ci il) xüsusilə aşağı yaş qoqortalarında (0-4, 5-9 və 10-14) cinslər arasında balansın müəyyən qədər pozulduğunu və kişi əhalisinin sayının qadın əhalisinin sayından artıq olduğunu aydın şəkildə nümayiş etdirir. Bu son 20 ildə doğulanlar arasında cins nisbətinin pozulması nəticəsində baş verib. 4-cü və 5-ci qrafiklərin ikinci paneli (2050-ci il) isə DCN-in müxtəlif ssenarilərindən asılı olaraq, fərqli demografik vəziyyəti müşahidə ediləcəyini göstərir. Aşağı yaş qruplarında əhalinin sayı baxımından mövcud olan gender disbalansı birinci (DCN=116-116) və dördüncü (DCN=116-120) ssenarilərdə daha da pisləşir; digər ssenarilərdə isə vəziyyətdə yaxşılaşma müşahidə edilir və bu yaxşılaşma DCN-nin proqnoz edilən bütün dövr ərzində bioloji normada qaldığını ehtimal edən 5-ci ssenaridə (DCN=105-105) daha çox nəzərə çarpır. Bu ssenaridə əsasən aşağı yaş qruplarında olan oğlanların sayı 2015-ci il üçün olan oğlanların sayından 13 faiz çox olacaq; 2050-ci il üçün isə bu rəqəm 4 faizə düşəcək. 5-ci qrafikdə verilən əhali piramidalarına əsasən demək olar ki, müxtəlif DCN ssenarilərindən asılı olmayaraq, 2000-ci ilin əvvəllərindən etibarən nəsilvermədə baş verən keçid dövrü ilə əlaqədar Azərbaycan 2050-ci ildə stabil əhali strukturuna malik olacaq.

Doğulanlar arasında cins nisbətini səviyyəsi digər yaş qruplarında cinslərin proporsiyasını müəyyənləşdirir, eyni zamanda bütün əhali üzrə cins əmsalına da təsir edir. 6-cı qrafikdən görüldüyü kimi birinci (DCN=116-116) və dördüncü (DCN=116-120) ssenarilərdə yaş artdıqca cins nisbəti artır, bunun əksinə olaraq digər ssenarilərdə, xüsusilə də 3-cü (DCN=116-105) və 5-ci (DCN=105-105) ssenarilərdə yaş artdıqca cins nisbəti azalır. Sonuncu ssenaridə aşağı yaş qruplarında (DCN=105-105) yaş artdıqca əmsallarda sabit göstəricilər müşahidə olunur (nisbət təxminən 100-ə bərabərdir). Bunun ardınca bu tənəsüb əvvəlki dövrlərdə baş vermiş cinsi nisbətini pozulmasının nəticəsi olaraq pik nöqtəyə çatır, sonra isə, qoqortalarda yaş artdıqca bu tendensiyada azalma müşahidə edilir.

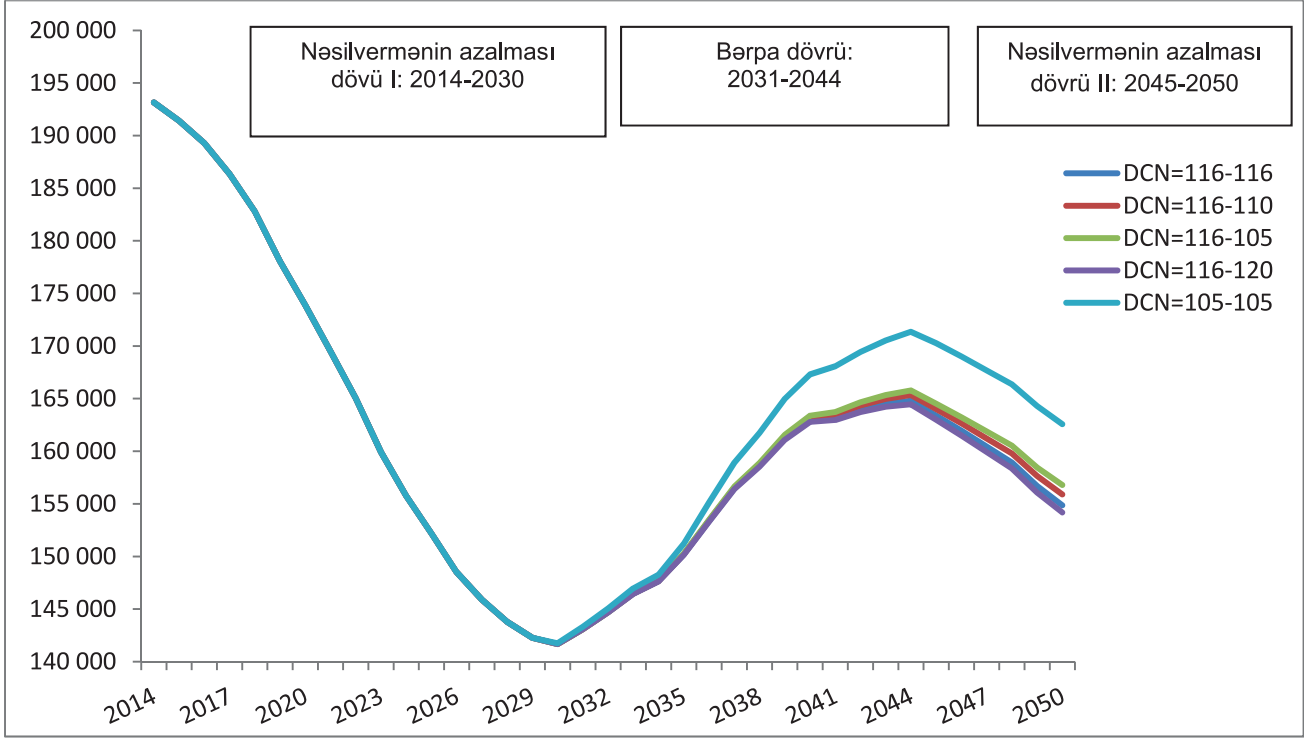
6.3. Doğuşların sayı

Doğulanlar arasında cins nisbətində baş verən dəyişikliklərin doğuşların sayı və cins strukturuna güclü təsiri var. Bu təsir proqnoz müddətinin ortasında, yeni müşahidə olunan dəyişikliklərdən 15 il sonra, qız uşaqları reproduktiv yaşa çatdığı zaman daha aşkar şəkildə nəzərə çarpır. Azərbaycanda növbəti 35 il ərzində doğulan uşaqların fərqli proqnoz ssenariləri əsasında sayı 7-ci qrafikdə verilib. Bu qrafik üç mərhələyə üzrə təhlilə imkan verir. Birinci mərhələ 2014-2030-cu illəri əhatə edir. Bu dövrü səciyyələndirən əsas cəhət doğuşların sayının əhəmiyyətli dərəcədə azalmasıdır. DCN-in proqnozlaşdırılan müxtəlif ssenariləri hələ bu zaman kəsiyində elə bir təsire malik olmadığından, müşahidə edilən bu azalma əsasən əvvəlki dövrlərdə nəsilvermədə baş verən tənəzzül, eləcə də ötən 20 il ərzində DCN-nin 116-ya yüksəlməsi ilə əlaqələndirilə bilər. Sonuncu amil, yeni son 20 il ərzində DCN-in göstəricisinin yüksəlməsi qadın qoqortalarının sayına azaldıcı təsir göstərir və bu öz növbəsində doğuşların sayına mənfi təsir edir.

Bərpa mərhələsi kimi müəyyən edilən 2031-2044-cü illəri əhatə edən proqnozların ikinci dövründə bütün ssenarilər üzrə doğuşların sayında artım müşahidə olunur, əhali arasında qadınların çoxluq təşkil etməsi və reproduktiv yaşa çatması ilə səciyyələnən 5-ci ssenaridə

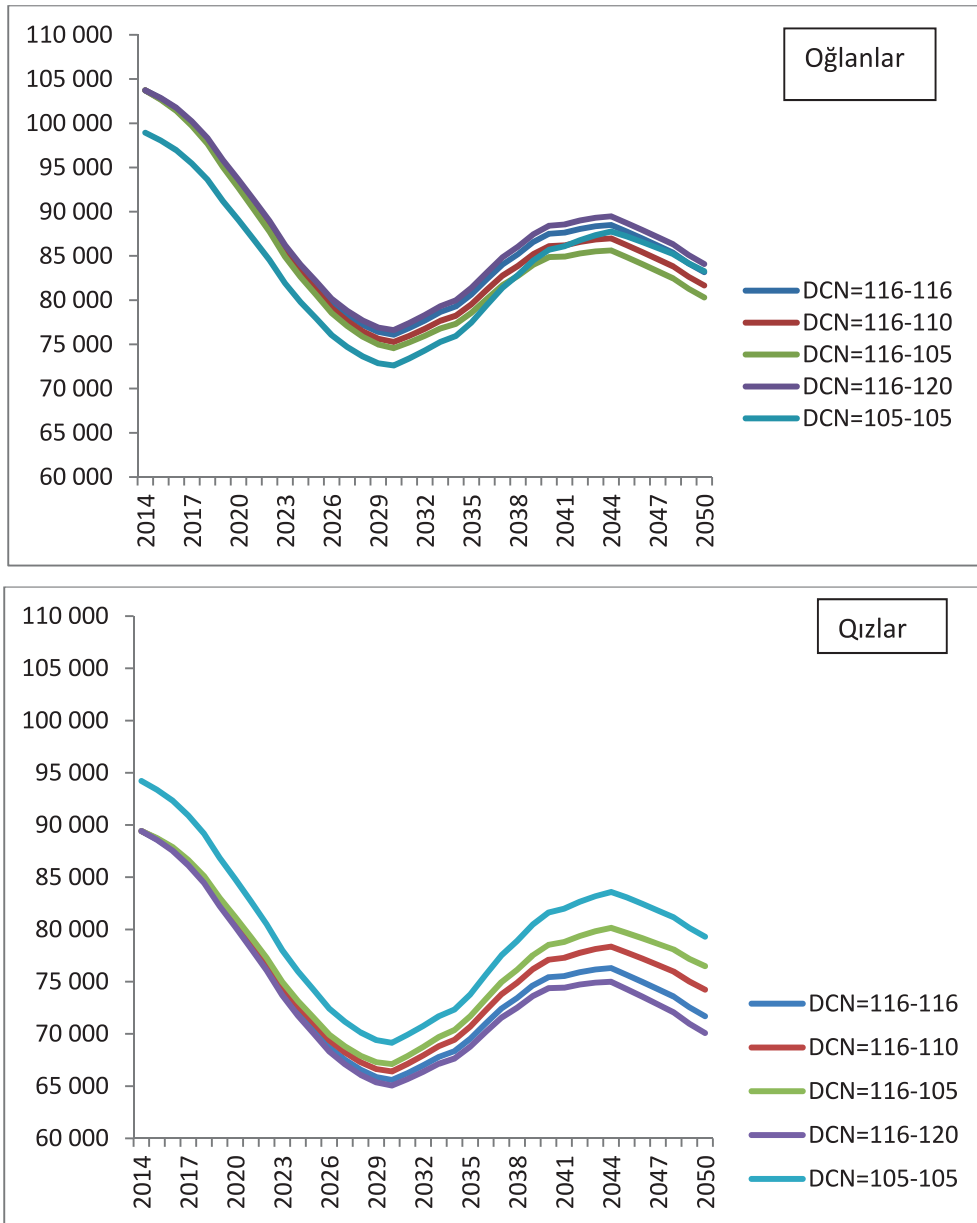
(DCN=105-105) isə bu artım daha çox gözə çarpır. Doğuşların sayında ən az artım proqnoz dövründə DCN-in cüzi yüksəlişi ehtimal edilən 4-cü ssenaridə (DCN=116-120) müşahidə olunur. Sonuncu dövrdə (2045-2050) bütün ssenarilər üzrə, xüsusilə də 4-cü ssenaridə doğuşların sayında azalma nəzərə çarpır. Belə hal proqnoz dövründə Azərbaycanda nəsilvermənin azalmasına dələlət edir.

Qrafik 7. Doğulanların cins nisbətinin müxtəlif ssenariləri üzrə doğulanların sayının proqnozlaşdırılması, 2014-2050

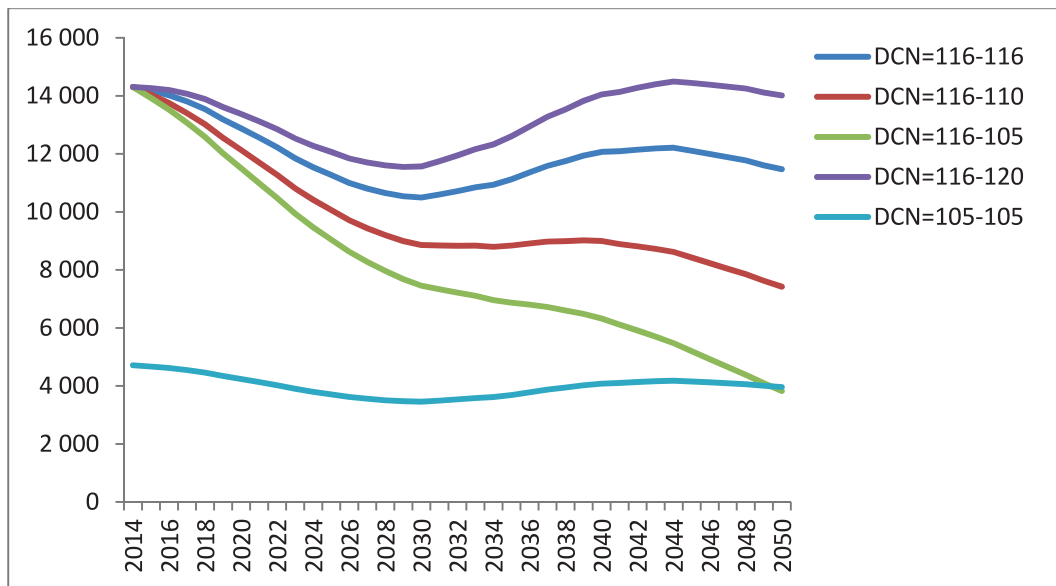
8-ci qrafikdə göstərildiyi kimi, doğulan oğlan və qızların sayını əks etdirən əyri xəttlər doğuşların ümumi sayını nümayiş etdirən 7-ci qrafikdə verilən əyri xəttlə, demək olar ki, eynidir. Proqnoz dövründə DCN-də baş verən dəyişikliklər oğlanlarla müqayisədə doğulan qızların sayına daha çox təsir edir. Fərqli DCN ssenariləri üzrə doğuşların sayı arasında əlaqə hidrodinamika prinsipini xatırladır. Belə ki, ssenarilərin birində oğlan uşaqlarının sayı artdıqca, avtomatik olaraq doğulan qızların sayı azalır və ya əksinə. 5-ci ssenaridəki (DCN=105-105) vəziyyətə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır, çünki burada doğuşların sayının əhəmiyyətli şəkildə azalmasına qarşı müqavimət müşahidə olunur və eyni zamanda digər ssenarilərlə müqayisədə doğulan qızların sayı burada daha yüksək həddədir. Məhz buna görə də bu vəziyyətin əhalinin yaş və cins strukturuna ciddi təsiri müşahidə olunur.

Qrafik 8. Doğulanların cins nisbətinin müxtəlif ssenariləri üzrə doğulanların cins strukturuna görə sayının proqnozlaşdırılması, 2014-2050

9-cu qrafik proqnozların fərqli DCN ssenariləri üzrə oğlan uşaqlarının artıq sayına dair nəticələri təqdim edir. Doğulan oğlan uşaqlarının artımı demək olar ki 5-ci ssenaridə (DCN-105-105) eyni səviyyədə (təxminən 4,000 nəfər artım) qalır və bu artım bioloji proses nəticəsində meydana çıxdığından bütün cəmiyyətlərdə yol verilən həddədir. Lakin proqnozların 4-cü ssenarisində (DCN=116-120) əsasən bütün proqnoz dövrü ərzində doğulanlar arasında oğlan uşaqlarının artıq sayı ildə 14000-15000-ə qədər, 1-ci ssenaridə (DCN=116-116) isə ildə 11,000-12,000-ədək artır. Oğlan uşaqlarının sayının davamlı olaraq belə çoxluq təşkil etməsi istənilən əhali qrupu üçün istər qısa, istərsə də uzunmüddətli problemlər yaradır.

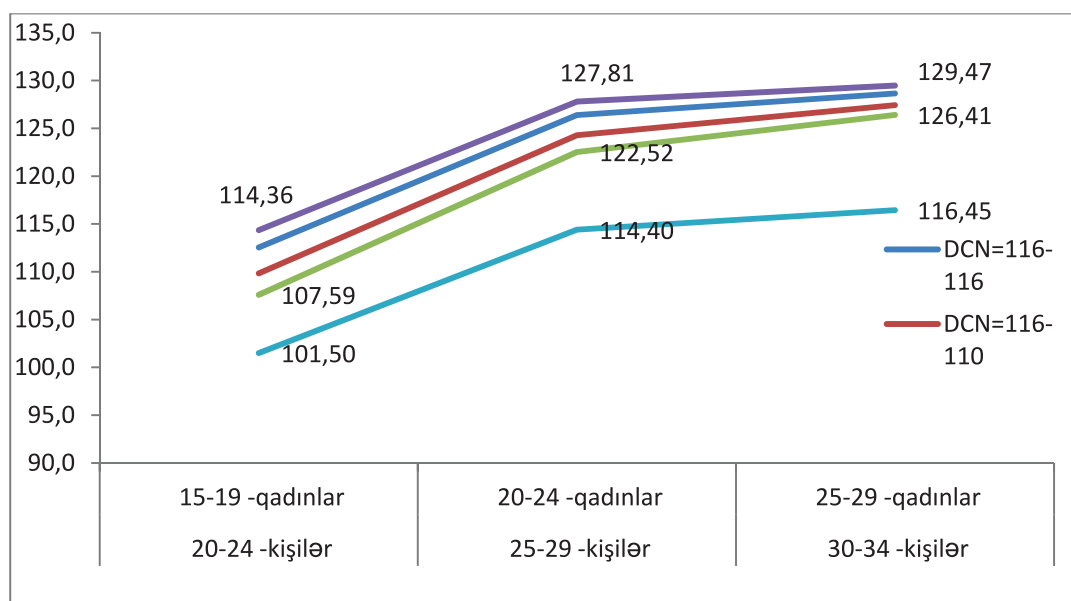
Qrafik 9. Doğulanların cins nisbətinin müxtəlif ssenariləri üzrə oğlan uşaqlarının artımı, 2014-2050

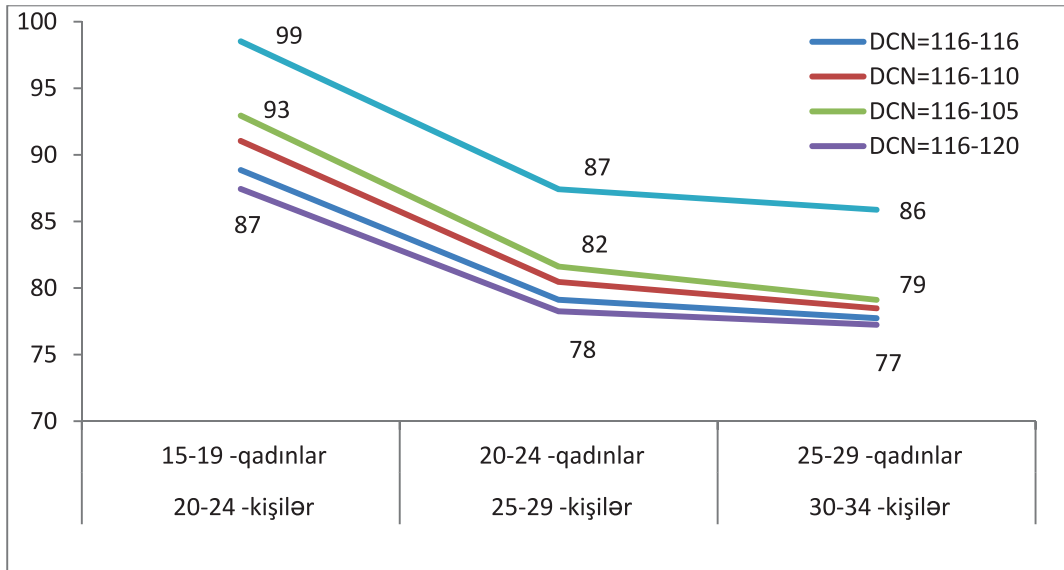
6.4. Nikah sıxlığı

Doğulanlar arasında cins nisbətinin pozulması gələcəkdə nikah partnyorlarının çatışmazlığına yol açmaqla nikah bazarına istər qısa, istərsə də uzun müddətli problemlər yaradır. Əhali arasında çoxluq təşkil edən subay oğlanlar müəyyən bir ildə ailə qura bilmədikə, növbəti ildə potensial nikah partnyorlarının sayını artırır və cinsi natarazlıq sürətlə azalmadığı təqdirdə ailə qurmayan subaylar “nikah bazarı”nda qalaraq, mövcud vəziyyəti daha da kəskinləşdirirlər. Nikah bazarı həm “koqorta sayı”, həm də “subay illərin sayı” ilə sıx əlaqədə olduğunu nəzərə alaraq, doğulanların cins nisbətini pozulmasının bu baxımdan mənfi nəticələrinin istər qısa, istərsə də daha uzun müddətdə hiss olunacağını əminliklə söyləmək mümkündür. Beləliklə nikah sıxlığına dair edilən təhlil əsasən 2050-ci il üçün edilmiş proqnozun nəticələrinə əsaslanır.

Qrafik 10. Doğulanların cins nisbətini müxtəlif ssenariləri üzrə əsas nikah yaşında olanların cins nisbəti, 2050

Qrafik 11. Doğulanların cins nisbətinin müxtəlif ssenariləri üzrə əsas nikah yaşında olan hər 100 oğlana düşən qızların sayı, 2050

10-cu qrafik Azərbaycanda ər-arvad arasında təqribən 5 il yaş fərqi olduğunu nəzərə alaraq DCN-nin müxtəlif ssenariləri üzrə əsas nikah yaşında olanların cins nisbətinə dair məlumatı təqdim edir. DSK-dən alınan məlumata əsasən 1993-2013-cü illərdə ər-arvad arasında yaş fərqi 4-5 il arasında dəyişir. Yaş qoortaları yüksəldikcə cinslər arasında say nisbətini pozulması daha çox nəzərə çarpır, və bu göstərici 4-cü (DCN=116-120) və 1-ci (DCN=116-116) ssenaridə daha yüksək həddə çatır. Bu vəziyyət həm qızların aşağı yaş qruplarına mənsubluğu, həm də oğlan qoortaları arasında subay illərin çoxluğunun nəticəsidir. Bunun əksinə olaraq digər ssenarilərdə cins nisbətində yaş qoortalarına müvafiq şəkildə artımın müşahidə olunmasına baxmayaraq, əsas nikah yaşlarında cins nisbəti daha aşağıdır. Əvvəldən ehtimal edildiyi kimi ən aşağı cins nisbəti digər ssenarilərlə müqayisədə qız uşaqlarının çoxluq təşkil etdiyi 5-ci ssenaridə (DCN=105-105) nəzərə çarpır. 11-ci qrafikdə verildiyi kimi əsas nikah yaşında olan hər 100 oğlana düşən qızların say göstəricisi Azərbaycanda nikah bazarında olan vəziyyətin kəskinləşməsinə dair əlavə faktları üzə çıxarır. Bütün ssenarilər üzrə yaş qruplarında yaş artdıqca cinslər arasında nisbət daha da böyüyür. Cinsi nisbətdə olan fərqi yolverilən həddi 5-ci ssenaridə (DCN=105-105) verilib. Bu ssenari üzrə ikinci yaş qrupunda hər 100 oğlana 87 qız düşür. Müqayisə üçün qeyd etmək lazımdır ki, 4-cü (DCN=116-120) ssenaridə bu rəqəm kifayət qədər kiçikdir (78). Aparılan təhlillər göstərir ki, keçmişdə və hal-hazırda baş verən demografik hadisələr nəticəsində nəsilvermənin azalması və doğulanların cins nisbətini pozulması kimi faktorları özündə ehtiva edən nikah bazarı nikah partnyorlarının çatışmazlığı ilə səciyyələnən bir struktura çevrilməkdədir. Bundan başqa, 1-ci (DCN=116-116) və 2-ci ssenarilərdə (DCN=116-120) əks olunmuş doğulanların cins nisbətini davamlı olaraq pozulması evlilik üçün partnyorların tapılmasını daha da çətinləşdirməklə nikah bazarında vəziyyəti daha da ağırlaşdırır. DCN-nin qısa müddətdə normal həddə qayıda biləcəyini ehtimal etsək belə, cinsi nisbətini pozulmuş qoortaların evlilik, yəni 20-30 yaşlarına çatdığı zaman kişilərin 10%-15%-i subay qalmalı olacaqdır. Subay kişilərin nikah bazarında çoxluq təşkil etdiyi üçün, nikah bazarında olan vəziyyət daha da ağırlaşacaq.

7. Yekun və tövsiyələr

Bu proqnozların əsas məqsədi doğulanların cins nisbətini müxtəlif ssenarilərinin Azərbaycanın gələcək əhalisinin yaş və cins strukturuna edəcəyi təsiri araşdırmaqdan ibarət idi. Tədqiqat prosesində sözügedən cins nisbətini pozulmasının Azərbaycan əhalisinin sayı və strukturuna, həmçinin nikah bazarına olan təsiri koqorta komponentinə əsaslanan əhali proqnozu metodu vasitəsilə qiymətləndirilib. Sabit fertillik, ölüm və beynəlxalq miqrasiya cədvəllərindən istifadə etməklə 2014-2050-ci illər üçün aparılmış demoqrafik proqnozlar doğulanların cins nisbətini pozulması üzrə beş müxtəlif ssenariyə əsaslanıb. Bu ssenarilər aşağıdakılardan ibarətdir:

1. 116 -nı təşkil edən sabit DCN ssenarisi.
2. 116-dan 110-a qədər cüzi şəkildə azalan DCN ssenarisi.
3. 116-dan 105-ə qədər sürətlə azalan DCN ssenarisi.
4. 116-dan 120-ə qədər cüzi şəkildə artan DCN ssenarisi.
5. DCN-in bioloji normada (105) qaldığı ssenarisi.

Proqnoz dövrünün başlanğıc nöqtəsi olan 2014-cü il üçün məlumat Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, yekun məlumat isə BMT-nin "Dünya Əhalisinin Artım Perspektivləri" adlı hesabatının Azərbaycan üzrə hesablamalarından əldə olunub. Doğulanların cins nisbətinə dair əhali proqnozları ilə bağlı nəticələr bir neçə əsas məsələyə təsir baxımından təhlil edilib.

İlk olaraq, əhalinin ümumi artımına dair proqnozlar baxımından, 2050-ci ilədək hadisələr 5-ci ssenaridə (DCN=105-105) göstəriləyi kimi inkişaf edərsə, əhalinin sayında maksimal artım (12,000,145) müşahidə ediləcək. Hadisələrin 4-cü ssenaridə (DCN=116-120) göstəriləyi kimi inkişaf edəcəyi təqdirdə isə əhalinin sayında bütün ssenarilərlə müqayisədə ən minimal artımın (11,908,866) olması gözlənilir. Müvafiq olaraq, hesablamalar göstərmişdir ki, doğulanların cins nisbətini normal həddə qalacağını ehtimal edən 5-ci ssenaridə qadın əhalisinin sayı ən yüksək (6,024,523), doğulanların cins nisbəti əmsalının 116-dan 120-dək artacağını ehtimal edən 4-cü ssenaridə isə ən aşağı həddə olacaq (5,814,954).

İkincisi, proqnozlar əhalinin yaş və cins bölgüsü baxımından fərqli nəticələr nümayiş etdirir. Proqnoz dövrü üçün bütün ssenarilər eyni ildən başladığı üçün, 2015-ci il üçün bütün ssenarilər üzrə xüsusilə gənc yaş koqortalarında (0-4, 5-9, 10-14) qadın və kişilərin sayında nisbətini pozulduğu müşahidə olunur. Gənc yaş koqortalarında əhalinin sayında müşahidə olunan cinsi natarazlıq əhali proqnozlarının müxtəlif DCN ssenarilərindən asılı olaraq dəyişir. DCN-in 116 əmsali səviyyəsində qalacağı və ya 120-ə qədər artacağını ehtimal edildiyi ssenarilərdə gənc yaş koqortalarında əhalinin cinsi strukturuna mənfi təsir hiss olunduğu halda, bütün digər ssenarilərdə, xüsusilə də DCN-in 105 əmsali səviyyəsində qalacağı ehtimal edilən ssenaridə cinslərin say nisbətini düzələcəyi müşahidə edilir.

Üçüncüsü, müxtəlif DCN ehtimallarının doğuşların sayı və cins strukturuna təsiri aydın şəkildə görünür. Bütün ssenarilər üzrə 2014-2030-cu illərdə doğuşların sayında kəskin

azalmanın proqnozlaşdırılmasına baxmayaraq, növbəti illərdə bütün ssenarilərdə doğuşların sayında artım qeydə alınır və yeni doğulmuş nəsillərin reproduktiv yaş həddinə çatması ilə əlaqədar olaraq ehtimal edilən ssenarilərdə doğum sayı ilə bağlı müxtəlif rəqəmlər yer alır. 2044-2050-ci illər üçün nəsilvermə səviyyəsinin yenə də aşağı düşəcəyi ilə bağlı proqnozlarla əlaqədar olaraq bütün ssenarilər üzrə doğuşların sayının yenidən azalacağı qeyd olunur. Proqnoz dövrünün sonu üçün DCN-in 105 əmsalı səviyyəsində qalacağını ehtimal edildiyi ssenaridə doğuşların ən yüksək (162,570), DCN əmsalının 120-dək yüksələcəyinin ehtimal edildiyi ssenaridə isə ən aşağı həddi (154,169) müşahidə edilir. Müxtəlif DCN ssenarilərinə əsasən dünyaya gələn oğlan və qızların sayında da fərqlər müşahidə olunur, belə ki, DCN-in 120-dək qalacağını ehtimal edən ssenaridə doğulanlar arasında oğlan uşaqlarının artıq sayı 15,000-ə qədər yüksəlir.

Son olaraq, doğulanların cins nisbətinin pozulmasının törətdiyi ciddi fəsadlardan biri də kişi əhalisi üçün nikah bazarının məhdudlaşması ilə bağlıdır. DCN-in daha yüksək olacağını ehtimal edən ssenarilər nikah bazarında oğlanların sayının daha artıq olmasına səbəb olur və nəticə etibarilə kişi əhalisinin kişi koqortalarından 5 yaş kiçik qadınlarla evlənmə ehtimalını azaldır. Nikah bazarındakı vəziyyətə dair təhlillər DCN-in 105 əmsalı səviyyəsində qalacağını ehtimal edən ssenaridə daha məqbul nəticələr vəd edir. DCN-in daha çox pozulacağını ehtimal edən ssenarilərdə nikah bazarında kişi əhalisinin sayının artması və qadınların nikaha daha erkən yaşlarda daxil olması ilə nəticələnərək, Azərbaycanda erkən nikahların sayının daha da artmasına səbəb ola bilər. Bu, nikaha daxil olmaq üçün əsas nikah yaşlarında nikah qura bilməyən kişilərin son və hətta erkən yeniyetmə yaş qruplarından (15-19 və 10-14) olan qadınlardan ibarət *“qadınların yeni fondu”*na tələbatının yaranması ilə nəticələnəcək, çünki daha yuxarı yaş qruplarında kifayət qədər qadın olmayacaq. Nikah üçün əsas yaşlarda subay qalan kişilərin sayındakı artımın səbəb olacağı nəticələrdən biri də Azərbaycan kişilərinin ölkə xaricində yeni nikah bazarları axtarması, və beləliklə də “xarici gəlin”lərin sayının çoxalmasına gətirib çıxara bilər.

Bu araşdırma göstərir ki, doğulanların cins nisbətinin pozulması ilə bağlı keçmişdə başlamış tendensiya Azərbaycanda əhalinin sayı və strukturuna hələ uzun müddət təsir göstərəcəkdir. Hətta ən optimist əhali proqnozlarında belə cari əsrin ortalarına qədər Azərbaycan əhalisinin cins tərkibində balansə nail olunacağı qeyri-mümkün görünür. Doğulanların cins nisbətinin pozulmasının əhali və nikah bazarına arzuolunmaz təsirinə qarşısını almaq üçün təxirəsalınmaz qaydada lazımi tədbirlər görülməlidir.

Əhalinin cins nisbətini pozulması, bununla əlaqədar cari vəziyyət və müvafiq əhali proqnozlarını nəzərə alaraq, məsələyə dair qərar qəbul edənlər, eyni zamanda bütövlükdə əhalinin cins nisbətini pozulmasının səbəb və nəticələrinə dair maarifləndirilməsi məqsədilə geniş miqyaslı təşviqat kampaniyasının aparılması zərurəti yaranır. Təşkil olunacaq bu kampaniyada əsas diqqət doğulanların cins nisbətini pozulmasının əhalinin yaş-cins strukturu, doğuşların sayı, doğulanların cins strukturu və nikah bazarına edəcəyi təsire yönələrək, gender bərabərliyinin təşviqi və ahıl yaşdakı sığorta təminatlarının nə qədər vacib olduğu xüsusilə vurğulanmalıdır. Bundan başqa, doğulanların cins nisbəti və görülən tədbirlərin effektivliyinin monitorinqi məqsədilə xüsusi bir sistem yaradılmalıdır. Bu monitorinq və qiymətləndirmə sistemi vasitəsilə doğulanların cins nisbəti, hamiləliyin süni

şekildə pozulması, hamiləliyin birinci trimestrindən sonra edilən abortların sayı, kontraseptivlərdən istifadə, qadınların işçi qüvvəsində iştirak səviyyəsi, gender təhsili proqramlarına cəlb olunan əhəlinin sayı, tibbi sığorta proqramları ilə əhatə olunmuş vətəndaşların sayı və bu kimi digər məsələlərlə bağlı göstəricilər davamlı şəkildə izlənməlidir. Azərbaycanda yuxarıda müzakirə olunan əhəli proqnozlarının hansı ssenarisinin reallaşacağı məhz məsələyə dair keçiriləcək tədbirlərin səmərəliliyindən asılı olacaq.

8. İstifadə olunmuş ədəbiyyat

- Das Gupta, Monica. 1987. "Hindistanın Puncab əyalətində qız uşaqlarına qarşı ayrı-seçkilik", "Population and Development Review" jurnalı, Cild 13, Nömrə 1, səh.77-100.
- Duthé, G. Meslé, F. Vallin, J. Badurashvili, I. və Kuyumcyan, K. 2012. "Qafqaz regionunda doğulanların yüksək cinsi nisbəti: Keçmiş arzuları reallaşdıracaq yeni texnologiya", "Population and Development Review" jurnalı, 38(3): 487-501.
- Guilmoto, CZ. 2007. "Hindistanda cinslərin nisbətinin pozulmasının xüsusiyyətləri və gələcək ssenarilər", Asiya və Sakit Okeanı ölkələrinin reproduktiv sağlamlıq, cinsi sağlamlıq və hüquqlar mövzusunda 4-cü konfransı, BMT-nin Əhali Fondu, Hindistan, 29-31 oktyabr.
- Guilmoto, CZ. 2009. "Asiyada cinslərin nisbətində dəyişiklik", "Population and Development Review" jurnalı, 35(3):519-550.
- Guilmoto, CZ. 2012, "Vyetnamda oğlan uşaqlarına verilən üstünlük, cins seçimi və qan qohumluğu", "Population and Development Review" jurnalı, 38(1):31-54.
- Guilmoto, CZ. 2013. "Ermənistanda doğulanların cins nisbətində pozulması: Demografik sübutlar və təhlil", BMT-nin Əhali Fondunun hesabatı, Yerevan.
- Guilmoto, CZ. Hoang, X. və Van, TN. 2009. "Vyetnmda yaxın zamanlarda cins nisbətində baş verən artım", *PLoS ONE*, 4.2: e4624.
- Hortacsu, N. Bastug, SŞ. və Muhammetberdiev, OB. 2001. "Türkmənistan və Azərbaycanda uşaqlara olan istək: Üstünlüyün oğlan uşaqlarına verilməsi və dəyərləri təmin etmək üçün kök salmış instrumentallıq", "Cross-Cultural Psychology" jurnalı, 32(3):309-321.
- Meslé, F. Vallin, J. və Badurashvili, I. 2007. "Qafqaz regionunda doğulanların cins nisbətində kəskin artım. Niyə? Necə?" "Qız uşağı böyütmək qonşunun bostanını suvarmaq kimidir: Asiyada qadın əhalisinin durmadan azalması", 73-88.
- [Azərbaycan Respublikasının] Maliyyə Nazirliyi. 2006. Dövlət büdcəsi – 2006, büdcə sənədlərinin paketi, Bakı; Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi.
- Sedgh, G. Singh, S. Henshaw, SK. & Bankole, A. 2011. "2008-ci ildə dünya üzrə qanuni abortlar: göstəricilər və hazırki tendensiyalar", "Cinsi və reproduktiv sağlamlıqla bağlı perspektivlər", 43(3):188-198.
- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (2014) "Azərbaycan əhalisinin yaş və cins bölgüsü", Bakı.
- BMT (2014) "Dünya Əhalisinin Perspektivləri: 2012-ci ilin redaksiyası (əhali, fertillik və ölüm səviyyələrinə dair məlumat)" (12.12.2014 tarixində əldə olunub)
- Yüksel, İ. Eryurt, MA. Koç, İ. və Çavlin, A. (2014) "Azərbaycanda doğulanların cins nisbətində pozulmasına səbəb olan mexanizmlər: Keyfiyyət və Kəmiyyət Təhlilləri", Hacettepe Universiteti, Demografik Tədqiqatlar BMT ƏF Azərbaycan. Bakı.
- Zhu, WX. Lu, L. və Hesketh, T. 2009. "Çində əhalinin sayında kişilərin üstünlüyü, selektiv abort və bir uşaq siyasəti: 2015-ci ilə aid milli siyahıya alınmalar arası araşdırma nəticəsində əldə olunan məlumatların təhlili", *BMJ*, 338:b1211.

Əlavə Cədvəl 1. Doğulanların cins nisbətinin müxtəlif ssenariləri üzrə ümumi əhalinin, qadın və kişi əhalisinin sayına dair proqnoz, 2014-2050

İllər	Cəmi										Kişilər										Qadınlar									
	DCN=I16-I16	DCN=I16-I10	DCN=I16-I05	DCN=I16-I120	DCN=I16-I10	DCN=I16-I16	DCN=I16-I10	DCN=I16-I05	DCN=I16-I120	DCN=I16-I10	DCN=I16-I16	DCN=I16-I10	DCN=I16-I05	DCN=I16-I120	DCN=I16-I10	DCN=I16-I16	DCN=I16-I10	DCN=I16-I05	DCN=I16-I120	DCN=I16-I10	DCN=I16-I16	DCN=I16-I10	DCN=I16-I05	DCN=I16-I120	DCN=I16-I10	DCN=I16-I16	DCN=I16-I10	DCN=I16-I05		
2014	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119	9 477 119		
2015	9 609 096	9 609 096	9 609 096	9 609 095	9 609 096	9 609 134	9 609 134	9 609 134	9 609 095	9 609 134	9 609 134	9 609 134	9 609 134	9 609 095	9 609 134	9 609 134	9 609 134	9 609 134	9 609 095	9 609 134	9 609 134	9 609 134	9 609 134	9 609 095	9 609 134	9 609 134	9 609 134	9 609 095		
2016	9 737 673	9 737 673	9 737 673	9 737 671	9 737 673	9 737 752	9 737 752	9 737 752	9 737 671	9 737 752	9 737 752	9 737 752	9 737 752	9 737 671	9 737 752	9 737 752	9 737 752	9 737 752	9 737 671	9 737 752	9 737 752	9 737 752	9 737 752	9 737 671	9 737 752	9 737 752	9 737 752	9 737 671		
2017	9 862 377	9 862 381	9 862 384	9 862 376	9 862 384	9 862 504	9 862 504	9 862 504	9 862 376	9 862 504	9 862 504	9 862 504	9 862 504	9 862 376	9 862 504	9 862 504	9 862 504	9 862 504	9 862 376	9 862 504	9 862 504	9 862 504	9 862 504	9 862 376	9 862 504	9 862 504	9 862 504	9 862 376		
2018	9 982 954	9 982 960	9 982 965	9 982 950	9 982 965	9 983 126	9 983 126	9 983 126	9 982 950	9 983 126	9 983 126	9 983 126	9 983 126	9 982 950	9 983 126	9 983 126	9 983 126	9 983 126	9 982 950	9 983 126	9 983 126	9 983 126	9 983 126	9 982 950	9 983 126	9 983 126	9 983 126	9 982 950		
2019	10 098 191	10 098 199	10 098 208	10 098 185	10 098 208	10 098 409	10 098 409	10 098 409	10 098 185	10 098 409	10 098 409	10 098 409	10 098 409	10 098 191	10 098 409	10 098 409	10 098 409	10 098 409	10 098 185	10 098 409	10 098 409	10 098 409	10 098 409	10 098 191	10 098 409	10 098 409	10 098 409	10 098 191		
2020	10 208 543	10 208 556	10 208 566	10 208 535	10 208 566	10 208 808	10 208 808	10 208 808	10 208 535	10 208 808	10 208 808	10 208 808	10 208 808	10 208 543	10 208 808	10 208 808	10 208 808	10 208 808	10 208 535	10 208 808	10 208 808	10 208 808	10 208 808	10 208 543	10 208 808	10 208 808	10 208 808	10 208 543		
2021	10 313 750	10 313 766	10 313 780	10 313 738	10 313 780	10 314 060	10 314 060	10 314 060	10 313 738	10 314 060	10 314 060	10 314 060	10 314 060	10 313 750	10 314 060	10 314 060	10 314 060	10 314 060	10 313 738	10 314 060	10 314 060	10 314 060	10 314 060	10 313 750	10 314 060	10 314 060	10 314 060	10 313 750		
2022	10 413 384	10 413 405	10 413 423	10 413 369	10 413 423	10 413 738	10 413 738	10 413 738	10 413 369	10 413 738	10 413 738	10 413 738	10 413 738	10 413 384	10 413 738	10 413 738	10 413 738	10 413 738	10 413 369	10 413 738	10 413 738	10 413 738	10 413 738	10 413 384	10 413 738	10 413 738	10 413 738	10 413 384		
2023	10 506 618	10 506 645	10 506 666	10 506 600	10 506 666	10 507 017	10 507 017	10 507 017	10 506 600	10 507 017	10 507 017	10 507 017	10 507 017	10 506 618	10 507 017	10 507 017	10 507 017	10 507 017	10 506 600	10 507 017	10 507 017	10 507 017	10 507 017	10 506 618	10 507 017	10 507 017	10 507 017	10 506 618		
2024	10 594 444	10 594 477	10 594 504	10 594 424	10 594 504	10 594 886	10 594 886	10 594 886	10 594 424	10 594 886	10 594 886	10 594 886	10 594 886	10 594 444	10 594 886	10 594 886	10 594 886	10 594 886	10 594 424	10 594 886	10 594 886	10 594 886	10 594 886	10 594 444	10 594 886	10 594 886	10 594 886	10 594 444		
2025	10 677 224	10 677 262	10 677 294	10 677 198	10 677 294	10 677 708	10 677 708	10 677 708	10 677 198	10 677 708	10 677 708	10 677 708	10 677 708	10 677 224	10 677 708	10 677 708	10 677 708	10 677 708	10 677 198	10 677 708	10 677 708	10 677 708	10 677 708	10 677 224	10 677 708	10 677 708	10 677 708	10 677 224		
2026	10 754 627	10 754 672	10 754 710	10 754 597	10 754 710	10 755 154	10 755 154	10 755 154	10 754 597	10 755 154	10 755 154	10 755 154	10 755 154	10 754 627	10 755 154	10 755 154	10 755 154	10 755 154	10 754 597	10 755 154	10 755 154	10 755 154	10 755 154	10 754 627	10 755 154	10 755 154	10 755 154	10 754 627		
2027	10 827 470	10 827 523	10 827 566	10 827 436	10 827 566	10 828 039	10 828 039	10 828 039	10 827 436	10 828 039	10 828 039	10 828 039	10 828 039	10 827 470	10 828 039	10 828 039	10 828 039	10 828 039	10 827 436	10 828 039	10 828 039	10 828 039	10 828 039	10 827 470	10 828 039	10 828 039	10 828 039	10 827 470		
2028	10 895 699	10 895 758	10 895 808	10 895 660	10 895 808	10 896 309	10 896 309	10 896 309	10 895 660	10 896 309	10 896 309	10 896 309	10 896 309	10 895 699	10 896 309	10 896 309	10 896 309	10 896 309	10 895 660	10 896 309	10 896 309	10 896 309	10 896 309	10 895 699	10 896 309	10 896 309	10 896 309	10 895 699		
2029	10 959 874	10 959 941	10 959 997	10 959 830	10 959 997	10 960 527	10 960 527	10 960 527	10 959 830	10 960 527	10 960 527	10 960 527	10 960 527	10 959 874	10 960 527	10 960 527	10 960 527	10 960 527	10 959 830	10 960 527	10 960 527	10 960 527	10 960 527	10 959 874	10 960 527	10 960 527	10 960 527	10 959 874		
2030	11 020 376	11 020 453	11 020 517	11 020 325	11 020 517	11 021 151	11 021 151	11 021 151	11 020 325	11 021 151	11 021 151	11 021 151	11 021 151	11 020 376	11 021 151	11 021 151	11 021 151	11 021 151	11 020 325	11 021 151	11 021 151	11 021 151	11 021 151	11 020 376	11 021 151	11 021 151	11 021 151	11 020 376		
2031	11 079 282	11 079 371	11 079 447	11 079 222	11 079 447	11 080 329	11 080 329	11 080 329	11 079 222	11 080 329	11 080 329	11 080 329	11 080 329	11 079 282	11 080 329	11 080 329	11 080 329	11 080 329	11 079 222	11 080 329	11 080 329	11 080 329	11 080 329	11 079 282	11 080 329	11 080 329	11 080 329	11 079 282		
2032	11 136 624	11 136 734	11 136 827	11 136 553	11 136 827	11 138 088	11 138 088	11 138 088	11 136 553	11 138 088	11 138 088	11 138 088	11 138 088	11 136 624	11 138 088	11 138 088	11 138 088	11 138 088	11 136 553	11 138 088	11 138 088	11 138 088	11 138 088	11 136 624	11 138 088	11 138 088	11 138 088	11 136 624		
2033	11 192 459	11 192 595	11 192 711	11 192 370	11 192 711	11 194 469	11 194 469	11 194 469	11 192 370	11 194 469	11 194 469	11 194 469	11 194 469	11 192 459	11 194 469	11 194 469	11 194 469	11 194 469	11 192 370	11 194 469	11 194 469	11 194 469	11 194 469	11 192 459	11 194 469	11 194 469	11 194 469	11 192 459		
2034	11 245 828	11 246 000	11 246 145	11 245 715	11 246 145	11 248 502	11 248 502	11 248 502	11 245 715	11 248 502	11 248 502	11 248 502	11 248 502	11 245 828	11 248 502	11 248 502	11 248 502	11 248 502	11 245 715	11 248 502	11 248 502	11 248 502	11 248 502	11 245 828	11 248 502	11 248 502	11 248 502	11 245 828		
2035	11 298 371	11 298 593	11 298 780	11 298 225	11 298 780	11 302 127	11 302 127	11 302 127	11 298 225	11 302 127	11 302 127	11 302 127	11 302 127	11 298 371	11 302 127	11 302 127	11 302 127	11 302 127	11 298 225	11 302 127	11 302 127	11 302 127	11 302 127	11 298 371	11 302 127	11 302 127	11 302 127	11 298 371		
2036	11 350 418	11 350 714	11 350 964	11 350 222	11 350 964	11 355 966	11 355 966	11 355 966	11 350 222	11 355 966	11 355 966	11 355 966	11 355 966	11 350 418	11 355 966	11 355 966	11 355 966	11 355 966	11 350 222	11 355 966	11 355 966	11 355 966	11 355 966	11 350 418	11 355 966	11 355 966	11 355 966	11 350 418		
2037	11 402 286	11 402 691	11 403 032	11 402 020	11 403 032	11 410 318	11 410 318	11 410 318	11 402 020	11 410 318	11 410 318	11 410 318	11 410 318	11 402 286	11 410 318	11 410 318	11 410 318	11 410 318	11 402 020	11 410 318	11 410 318	11 410 318	11 410 318	11 402 286	11 410 318	11 410 318	11 410 318	11 402 286		
2038	11 453 140	11 453 694	11 454 162	11 452 774	11 454 162	11 464 314	11 464 314	11 464 314	11 452 774	11 464 314	11 464 314	11 464 314	11 464 314	11 453 140	11 464 314	11 464 314	11 464 314	11 464 314	11 452 774	11 464 314	11 464 314	11 464 314	11 464 314	11 453 140	11 464 314	11 464 314	11 464 314	11 453 140		
2039	11 503 498	11 504 252	11 504 886	11 503 001	11 504 886	11 518 459	11 518 459	11 518 459	11 503 001	11 518 459	11 518 459	11 518 459	11 518 459	11 503 498	11 518 459	11 518 459	11 518 459	11 518 459	11 503 001	11 518 459	11 518 459	11 518 459	11 518 459	11 503 498	11 518 459	11 518 459	11 518 459	11 503 498		
2040	11 552 285	11 553 295	11 554 145	11 551 618	11 554 145	11 571 628	11 571 628	11 571 628	11 551 618	11 571 628	11 571 628	11 571 628	11 571 628	11 552 285	11 571 628	11 571 628	11 571 628	11 571 628	11 551 618	11 571 628	11 571 628	11 571 628	11 571 628	11 552 285	11 571 628	11 571 628	11 571 628	11 552 285		
2041	11 598 552	11 599 879	11 600 997	11 597 674	11 600 997	11 622 814	11 622 814	11 622 814	11 597 674	11 622 814																				

QEYDLƏR ÜÇÜN

FOR NOTES